

УДК 94:[29:35](477+498)"1941/1944"

М. І. Михайлуца

АНТИУКРАЇНСЬКІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В "ТРАНСНІСТРІЇ" (1941-1944 РР.)

У статті розкриваються особливості політики румунської окупаційної влади в губернаторстві "Трансінстрія" впродовж 1941-1944 рр. Церковна політика була спрямована на відродження християнських традицій на румунський зразок та відбудову храмів. Проте з огляду на українську проблему політика окупантів була промаркована українофобією і відвертою антиукраїнськістю.

Ключові слова: Православна церква, "Трансінстрія", окупація, християнізація, Румунська православна місія, антиукраїнськість.

Процеси "роздержавлення" Церкви як духовної інституції все більше набирають обертів в сучасній Україні і вселяють надію на те, що вона, врешті-решт, зможе, за словами завідувача відділом гуманітарної політики НІСД Сергія Здіорука, "дати суспільству трохи більше ніж проповідь".

Проблематика дослідження державно-церковних стосунків, місця й ролі Церкви в етатистських процесах останнім часом доволі часто актуалізує увагу науковців різного спрямування: філософів, істориків, релігієзнавців, правників.

Серед значущих дефініцій у вивченні історії державно-церковних відносин виділимо положення про первинність і важливість єдності "церкви і церковно-національного життя народу". Єпископ Євстратій (Зоря) відзначав, що у питаннях побудови церковного життя потрібно завжди дотримуватись золотієї середини – з одного боку, не піддаватись спокусі підмінити церковне життя національним, а з іншого, не відкидати важливість національного чинника в житті церкви. "Церква, – зауважував владика, – втрачає дуже багато можливостей, якщо вона перестає бути включеною в національне буття тої чи іншої нації [1]. А протоієрей Серафим (Слобідський) стверджував, що світове православ'я виграє за однієї безперечної умови – коли "українське церковне питання буде вирішене за збереження інтересів Української церкви і Української держави" [2, с.442].

З'ясовуючи роль національного чинника в релігійному житті народу, ставимо на меті здійснити реконструкцію цікавої, на наш погляд, проблеми періоду Другої світової війни – особливостях релігійної політики румунської окупаційної адміністрації щодо українського етносу на Півдні України (губернаторство "Трансінстрія"). Цей тематичний сегмент у загальному контексті історії Румунії вивчався румунськими і молдавськими дослідниками (А. Петку, Д. Ставараке, Р. Соловей, Ж. Єнаке), проте залишається недослідженим в українській історіографії, що й викликало нашу зацікавленість і науковий інтерес.

Політика І. Антонеску накладала відбиток на всю організацію релігійного життя в губернаторстві "Трансінстрія" через налагоджену діяльність Румунської православної місії (РПМ). Проте сама концепція цього органу в релігійній сфері характеризувалася значними церковно-регламентуючими суперечностями і перекосами. З одного боку, констатуючи, що "населення між Дністром і Південним Бугом було спалплене більшовицьким безбожництвом і позбавлене християнської віри" [3, арк.1], І. Антонеску в перші дні воєнної кампанії проти СРСР наголошує на повторному відкритті церков у захоплених землях. А декретом від 19 серпня 1941 р. священники зобов'язуються "навертати до християнства народи Трансінстрії". Патріархія Румунської православної церкви також не залишалася осторонь планів кондукатора. Заздалегідь, ще до повного захоплення території і визначення її кордонів, патріарх Никодим зустрівся з Антонеску з приводу узгодження питань "рехристиянізації теренів за Дністром".

З іншого боку, війна проти СРСР розглядалась як жорстока боротьба між християнством і більшовицьким язичництвом, між добром і злом, між Ісусом Христом і сатаною тощо. У директивах для фронту 5 вересня 1941 р. І. Антонеску підкреслював: "необхідно, аби всі розуміли, що це не є битва зі слов'янами..." [4, р.7]. У продовженні фрази напрошується основне питання, тобто питання про причини війни. На думку історика Ж. Анчела головна з них – "румунська юдофобія". Військово-політична ідеологія режиму Антонеску, сформована під впливом нацистської расової нетерпимості, базувалась на постулаті, що слов'яни стали жертвами євреїв, які православних слов'ян кидали на війну проти румунської християнської армії. Звідси, відповідно, й румунська ортодоксія вибудовувала свою стратегію щодо православних у захоплених землях, як, власне, і до євреїв.

Спочатку саме завдяки православної вірі румунські ортодокси наголошували на спорідненості українців, росіян та інших слов'ян. Однак, ця релігійна теза пізніше стала в суперечливу позицію до офіційної політики Бухаресту, яка стверджувала расистську ідеологію. Заступник голови Ради міністрів Румунії і міністр закордонних справ М. Антонеску заявляв, що знищення комунізму і слов'янства необхідне, оскільки вони створюють загрозу Європі і несуть загрозу вівтарям, власності, сім'ям і нашій вірі [5, с.151-152]. З цієї причини, як власне це було в Південній Бессарабії, румунська влада поставила за мету перебрати на себе роль екзархату Російської православної церкви, яка відіграла в цих землях провідну функцію багатовікового церковно-релігійного чинника. Підкоривши собі усі місцеві православні парафії, вони намагалися монополізувати духовне правління у краї.

Якщо на початку війни йшлося про обіцянки щодо надання права населенню на відправлення культу рідною мовою, то з часом уже наголошувалося на "рехристиянізації" та вихованні населення у румунському

християнському дусі, а ще далі, реалізовувалася програма повного церковно-релігійного підпорядкування місцевого кліру і віруючих Румунській Патріархії і Синоду. Про існування осередків українських церков взагалі не йшлося. Навіть тоді, коли німці, на перших порах, дивилися крізь пальці на спроби українських сил відродити свою національну церкву в західних та центральних українських областях, румуни виступали проти утворення та існування в "Трансністрії" українських церков. У одному з письмових урядових об'язників, направлених у повіти (у даному випадку маємо документ, який було отримано префектурою Голти) й датованому 15 лютого 1942 р. та адресованому безпосередньо префектам, містилися "важливі інструкції", в яких зверталась увага на те, що керівництво на місцях має рішуче діяти проти "будь-якої національної української тенденції" [6, арк.21]. Як маршал Антонеску наказував висилати з губернаторства "українських шовіністів" та усіх, хто якимось чином підтримує український націоналізм [7, арк.6], так і губернатор "Трансністрії" Г. Алексяну продовжував ту саму політику, спрямовану проти українськості місцевих церков та парафій. 4 березня 1942 р. він видав таємне розпорядження префектам про ліквідацію будь-якої діяльності, навіть культурної, яка б тяжіла до відродження незалежної України [7, арк.27]. Результатом такої релігійної політики, що виходила з далекоглядних анексіоністських планів Румунії на ці землі, мав стати перехід українського населення, як і інших народів, що населяли губернаторство, під омофор Румунської православної церкви з її патріархом і Священним Синодом. Подібна моноцерковність була б ідеальним результатом для обслуговуючої режим маршала Антонеску духовної інституції.

Діяльність РПМ виявилася цілком спрямованою на уніфікацію релігійного життя у підкорених місцевих парафіях з принципами, які були основою державно-церковних стосунків у самій (Țară) Румунії. Вона проводила цю уніфікацію, з одного боку, через призначення на церковно-адміністративні посади своїх adeptів, виключно румунів, рідше молдаван, і, за невеликим винятком, румунізованих росіян, українців, болгар, надісланих з підрумунських епархій Бессарабії, Хотина та інших, про що свідчать архівні джерела [6, арк.50; 7, арк.13], а з іншого, – через впровадження румунської мови в усіх підлеглих парафіях не тільки у богослужіннях, а й у позацерковному житті, через здійснення прорумунської християнської пропаганди за допомогою преси та інших засобів інформації (радіо, клуби), багатолюдних благодійних акцій, виховання школярів та університетської молоді традиційними настановами в дусі румунського монархічного православ'я тощо.

Значним прорахунком місіонерської акції у "Трансністрії" була відсутність єдності у підходах до політики християнізації між шефами Місії, які часто змінювали одне одного і тим породжували нестабільність і чутки серед пастви, та керівництвом цивільної адміністрації й церковної влади в губернаторстві. Мова йде про суперечності між митрополитом Віссаріоном і губернатором Г. Алексяну. Вочевидь, бажання Віссаріона проводити певною мірою самостійну і більш реалістичну релігійну політику було не до вподоби румунізаторській політиці Алексяну. Віссаріон наполягав на тісній співпраці РПМ з місцевим населенням, а також на тісних стосунках румунського і місцевого духовенства. Відповідно до свого духовного архієрейського положення, які він займав, митрополит часом не сприймав активної румунізації в складній ситуації в межах губернаторства і не бажав використовувати в цьому процесі Церкву. Визначаючи роль румунської церковної місії, митрополит Віссаріон підкреслював "особливе значення духовних змін у провінції, що мають принести церкві румунській гідну заслугу" і, поряд з тим, він наголошував, що "румуні в акції релігійного спасіння російського (слов'янського) населення, глибоко замученого більшовицьким режимом", повинні принести, у першу чергу "підтримку місцевому християнству і усьому Сходу" [9, р.303]. Навіть на відміну від більшості його ієрархії та кліру, він схвалював церковнослов'янську літургію й треби, натомість, несхвально ставився до румунських проповідей, літургій і обрядів, які насильно впроваджувалися його попередниками.

Певні позитивні зрушення за два з половиною роки у релігійному відродженні у межиріччі Дністра і Південного Бугу відбулися. Було відбудовано, реставровано й відкрито 632 православних храми і молитовних будинки [10, с.161], відродилися християнські традиції хрещення, вінчання тощо, які поколіннями не підтримувалися через богоборчу політику більшовиків; християнська мораль, виховання дітей та молоді отримали новий поштовх. Підтвердженням цього є десятки оповідей респондентів – мешканців сіл Вінницької, Николаївської та Одеської областей, які на момент війни і в період окупації перебували в цій місцевості. Спогади інтерв'юваних автором людей і констатація окремих фактів безпосередніми очевидцями подій допомагають наблизитися до реконструкції подій. Так, в оповіданні Мотрі Николаївни Матвійчук прослідковуються позитивні наслідки релігійної політики румунів: "Церква Святої Покрови (Покровська) у селі Гнилякове (тепер – с. Дачне) існує вже 254 роки. Церква була напівзруйнована після Жовтневої революції. Все що було в церкві знищили, а церкву перетворили на клуб, потім на склад, у 1936 р. з церкви було скинуто дзвін... У 1942 р., коли були румуни, церкву відновили силами місцевих умільців. Усі чоловіки працювали на відновлені церкви. Місцеві художники відновили іконостас, малювали ікони... У 1942 р. церква стала працювати. В ній відбувалися богослужіння, в храмі служив місцевий священник отець Михаїл. Румуни і жителі села готувалися до релігійних свят (прибирали подвір'я, білили домівки)... Бідним людям і сиротам Церква допомагала хлібом. Румуни дуже строго відносились до навчання. Усі діти, які були переростки, і ті, що мали шкільний вік, сіли за парти, вчилися читати, писати. Урок починався з "Отче наш" на румунській мові..." [11].

Про хрещення українців румунськими місіонерами описується в сюжеті Олександри Володимирівни Панченко, яка поряд з констатацією того, що "сприйняття відродження православної віри серед населення було різним, і частіше ворожим", все ж визнає, що в роки війни було відбудовано в їхньому селі церкву Олександра Невського, яка діє й до сьогодні, а "священник, який прийшов разом з військами з Румунії, в

перші дні зібрав маленьких дітей та охрестив їх” [12]. Благодійні акції, які проводили румунські й місцеві священнослужителі, їхня добродійність серед населення у вигляді “роздавання бідним і сиротам подавання на церкву й з папахид” [13], навіть за умови моноцерковності і нетерпимості до місцевого українського кліру, давали людям надію на виживання у жахливих умовах війни.

Неоднозначним було ставлення РПМ до священників виразно українського спрямування – представників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Представники з ієрархії митрополита В. Липківського разом з іншими “віровідступниками” підпадали під жорсткий тиск, як з боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської церковної адміністрації Місії. Збільшення кількості парафій українських автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації і проявлялося в доносах, скаргах та листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоієрея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 року [8, арк.16]. Серед іншого, в ньому висловлюється застереження стосовно організації священниками М. Климентієвим та П. Величком приходів УАПЦ в селах Секретарка, Ольвіополь та інших. У таких випадках розгляд справ “липківців” перебував виключно у компетенції Священного Синоду Румунської православної церкви. До того ж, і спецслужби окупаційної влади здійснювали контроль над морально-релігійним станом населення “Трансїстрії” і вдавалися до запобіжних заходів проти розповсюдження українського іредентизму та незалежності (“independența Ucrainei”, “manifesta sentimentul lor național”) у будь-кому вигляді. Так, серед документів та агентурної інформації, яка надходила до Ямпільського жандармського легіону протягом 1941–1943 рр., знаходимо підтвердження сказаного стосовно українських священників згаданого повіту Іонікія Брицького, Івана Волощука, Василя Корнійка [14, арк.1,23,141,156,174,207,209].

Наслідком комплексного політичного курсу Бухаресту, який прагнув до абсолютної уніфікації в усіх сферах суспільної життєдіяльності й, зокрема, в релігійній царині як в межах усього губернаторства, так і відповідно до цілковитого унормування з “Țară” була зблідла конфесійна палітра в “Трансїстрії”.

Подібна політика не залишалася поза увагою української самостійницької преси, яка виходила, звичайно ж, у глибокому підпіллі. Передусім, жорсткій критиці ідеї румунського “післанництва”, методи “поширення православного християнства” в “Трансїстрії” піддавав часопис “Ідея і чин” (її видавав провід ОУН С-Д). Самостійники-державники писали, що румуни “вважають своїм “найбільшим досягненням” повне викорінення в Трансїстрії “липківщини або самосвятів” та створення “єдиної святої православної церкви”, надіславши задля цього “в українські землі так звану “Православну місію”, що охоплює кілька сот румунських ченців та “місіонерів” під проводом україножера “отця” Скрібана, ці “місіонери” ведуть скандальне життя, а при тому, биттям та іншими засобами фізичного насильства, змушують українців ходити до церкви, хрестити дітей і т.п.” [15, с.27].

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні та побожні і з повагою ставляться до Церкви, все ж їх тенденційність та українофобія рельєфно проступають в реальних кроках влади, особливо, коли йшлося про забезпечення українських парафій кадрами духовенства. Незважаючи на те, що в березні 1942 р. кількість церковнослужителів у приходах збільшилась до 285 [16, р.30,48], все ж більшість повітів, особливо українських, залишалися без духовних поводитирів. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в “Трансїстрії”, лише 62 були населені румунами (тобто – молдаванами), 98 були змішаними і 477 населяли українці, росіяни та болгарини [17, р.117], то спостерігаємо різку кадрову священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення.

Українофобські настрої румунів відчувалися особливо у тих повітах “Трансїстрії”, де компактно проживали українці: там катастрофічно не вистачало людей духовного звання, іноді їх і взагалі не було. На весь Голтський повіт нараховувалось 8 священнослужителів, семеро з яких прибули з “Țară”, і всі вони зосереджувалися в Любашівській волості [18, арк.32-33,49,51]. В Овідіопольському повіті була така ж кількість кліру (7 священників та один кантор), в Очаківському – 6, у Березівському – лише 4. Не на користь українства склалась ситуація у Веселинівській волості Березівського повіту, де один священник обслуговував 50 сіл. Бракувало кліриків і в Савранській волості Балтського повіту: там на 25 тис. мешканців припадало всього 4 священники [16, р.55]. За нашими підрахунками, у двох волостях Голтського повіту – Любашівській та Кривоозерській, на 55 тис. православних прихожан (23 села, 50 присілків та хуторів) припадало лише 15 священників та 8 канторів [18, арк.1-17].

Отже, румунська релігійна політика була спрямовувалася на відверту денационалізацію православного життя та боротьбу проти розповсюдження “українського релігійного іредентизму” в українських землях. Румуни забороняли етноцерковний плюралізм, розпускали парафії, очолювані священниками українських церков, позбавляли їх можливості пастирської служби, викорінювали будь-які самобутні церковні традиції тощо.

Джерела та література

1. Дзеркало тижня. – 2001. – №17 (341). – 28 квітня – 4 травня.
2. Серафим (Слобідський), протоієрей. Закон Божий: підруч. [для сім'ї і школи; вид. третє]. – К., 2003.
3. Комунальна установа “Ізмаїльський архів”. – Ф.110. – Оп.1. – Спр.742.
4. Anceț J. Contribuții la istoria României. Problema evreiască / Jean Anceț. – Vol. II., 1933-1944. – București, 2003.
5. Новосолов О. Політика Румунії на окупованих українських землях у 1941-1944 рр. // Юго-Запад. Одессика: истор.-краевед. науч. альманах. – Вип.6. – Одесса, 2008.
6. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф.2178. – Оп.1. – Спр.2.
7. ДАМО. – Ф.2704. – Оп.1. – Спр.1.

8. ДАМО. – Ф.2178. – Оп.1. – Спр.7.
9. Petcu A.N. 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria // Studii și materiale de istorie contemporană / [Inst. de istorie "Nicolae Iorga" ; Serie nouă]. – Vol. 1. – 2002.
10. Михайлуца М.І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). – Одеса, 2008.
11. Інтерв'ю М.М. Матвійчук (1927 р.н., мешкає в с. Дачне Біляївського району Одеської області) записано 17.03.06 і зберігається в особистому архіві автора.
12. Інтерв'ю О.В. Панченко (1921 р.н., мешкає в с. Яськи Біляївського району Одеської області) записано 7.04.06 і зберігається в особистому архіві автора.
13. Інтерв'ю В.М. Романюк (1923 р.н.) і Г.С. Довженко (1921 р.н.) мешкають в м. Біляївці Одеської області, записано 12.04.06 і зберігається в особистому архіві автора.
14. Державний архів Вінницької області. – Ф.2988. – Оп.3. – Спр.75.
15. Ідея і чин [Орган ОУН с-д]. – 1943. – №4.
16. Transnistria Creștină [Revista Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria (Журнал Румунської православної місії в Транснестрії)]. – (București). – An. I (1942). – №1 (ianuarie-martie).
17. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 auq. 1941 – 29 ian. 1944. – Iași, 2004.
18. ДАМО. – Ф.2704. – Оп.1. – Спр.16.

Михайлуца Н. І. Антиукраїнскость релігійної політики румунської адміністрації в "Транснестрії" (1941-1944 гг.)

В статті розкриваються особливості політики румунської влади в губернаторстві "Транснестрія" на протязі 1941-1944 гг. Церковна політика була направлена на відродження християнських традицій по румунському образці і відновлення храмів. Однак з точки зору української проблеми політика окупантів була відзначена українофобією і відкритою антиукраїнською направленістю.

Ключевые слова: Православная церковь, "Транснестрия", окупация, христианизация, Румынская православная миссия, антиукраинскость.

Michailutsa M. I. Antiukrainian religion policy of romanian administration in "Transnistria" (1941-1944)

Special features of the policy of Romanian occupation government in the governorship "Transnistria" during 1941-1944 are shown in the article. Church policy was directed to the revival of Christian traditions according to Romanian example and church reconstruction. But from the point of view of Ukrainian problem occupational policy was noted as ukrainophobia and open antiukrainian direction.

Key words: Orthodox Church, "Transnistria", occupation, Christianization, Romanian orthodox mission, antiukrainian church policy.

УДК 94(477+430)(477.84)"1941/1944"

Ф. І. Полянський

**ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ
ВЛАДИ У 1941–1944 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)**

У статті розглядаються механізми здійснення німецької окупаційної економічної політики на тернопільських землях у 1941-1944 рр. Аналізуються окупаційні управлінські рішення у сфері власності земель, оподаткування, торгово-господарської діяльності на селі і в місті та їх вплив на соціально-економічне становище населення. Відмічається, цінність сільськогосподарських земель Тернопільщини у дистрикті «Галичина». Підсумовуються завдання збитки господарству Тернопільщини внаслідок економічної політики німецької влади.

Ключові слова: кооперативи, контингент, лігеншафти, населення, німецька влада.

Нацистська Німеччина розглядала українські землі в контексті своєї зовнішньої політики, якою передбачалося створення великої і могутньої німецької імперії. У цих планах Україні відводилася особлива роль як території з величезними економічними можливостями і сприятливим географічним положенням, що заклало б основи могутності району на Сході. "Мені потрібна Україна, – відверто говорив А. Гітлер, – щоб нас не змогли ослабити голодом, як це було під час попередньої війни". А райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг так визначав роль України в третьому райху: "Завдання України полягає в тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент – сировиною". Україні відводилася роль годувальниці Третього Райху. Отже, основне завдання полягало в тому, щоб якнайшвидше і якнайповніше почати використовувати українські ресурси.

Концепція німецької колоніальної політики визначалася секретним документом під назвою "Директиви про керівництво економікою" ("Зеленою папкою"), яка була видана в червні 1941 р. На основі його розроблялися інструкції, розпорядження і накази німецької влади економічного характеру.

Головною настановою «Зеленої папки» було те, що згідно наказу фюрера німцям необхідно використовувати всі можливі заходи для повномасштабного використання потенціалу окупованих територій в інтересах Німеччини. В директиві також вказувалось, що сировину, півфабрикати і готову продукцію слід забирати шляхом реквізиції та конфіскації.

З метою управління економікою в умовах німецької окупації створено "Східний штаб економічного керівництва". При арміях діяли "господарські інспекції" і «господарські відділи», в дивізіях – "господарські